د علامه حبيبي د شلم تلين په مناسبت:

په شلمه سدۍ کې

د افغانستان هنر

۱۲۸۰ - ۱۳۵۲ ش / ۱۳۱۹ - ۱۳۹۴ ق

(۱۹۰۱ - ۱۹۷۳م)

ليکوال

علامه عبدالحی حبيبي

د

ډاکتر خوشحال حبيبي او حبيب الله رفيع

په اهتمام

Ketabton.com

۱۳۸۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتاب پېژندنه:

د کتاب نـوم: په شلمه سدۍ کې دافغانستان هنر.
لـــیکـوال : علامه عبدالحی حبیبي
نــــاشـر : دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.
دچاپ مهتمم: محمد نبي تدبیر
کـــمــــپوز: محمدیوسف "ستانکزی"
د چـاپ ځای: د احمد صنعتي مطبعه
دچـــاپ کال : ۱۳۸۳ هـ ش ۲۰۰۴ م
د چـاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

دعزیزالدین وکیلي پوپلزي په قلم لیکل شوېدی ۱۳۶۰

ئه

نوم: په شلمه سدۍ کې دافغانستان هنر.

وال : علامه عبدالحی حبیبي

ـر : دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز.

هتمم: محمد نبي تدبیر

پوز: محمد یوسف "ستانکزی"

ځای: د احمد صنعتي مطبعه

کال : ۱۳۸۳ هـ ش / ۲۰۰۴ م

شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرليك	مخ
د لوی او بخښونکي خدای په نامه	لومړی
سریزه	۱
۱ خطاطي	۳
۲ نقاشي او رسامي	۷
۳ ننداري، پېښې	۱۱
۴ ساز و آواز، اتڼ	۱۷
۵ ودانۍ او معماري	۲۸
۶ د کاليو صنعت	۳۱
۷ مفروشات	۳۳
۸ سنګتراشي او حکاکي	۳۵
۹ مسګري او آهنګري	۳۷
۱۰ ترکاڼي	۳۹
۱۱ ګاولې او څپلۍ جوړول	۴۱
۱۲ سراجي	۴۲
۱۳ کلالي	۴۳
۱۴ زرګري	۴۵
دولتي تشبثات	۴۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

	مخ
او بخښونکي خدای په نامه	لومړی
	۱
ي	۳
او رسامي	۷
ې، پېښې	۱۱
آواز، اتڼ	۱۷
او معماري	۲۸
و صنعت	۳۱
ات	۳۳
راشي او حکاکي	۳۵
ري او آهنګري	۳۷
ي	۳۹
ې او څپلۍ جوړول	۴۱
ی	۴۲
ې	۴۳
ي	۴۵
ي تشبثات	۴۶

د لوی او بخښونکي خدای په نامه

افغانستان یو لرغونی هېواد دی چې ژوند یې په دریوسره بېلو دورو کې مطالعه کېږي:

یوه تر تاریخ وړاندې دوره ده، چې غارمېشتو انسانانو ژوند پکې پیل کړی او له پنځوس زر کلونو وړاند زمانې نه یې د خپلو ابتدایي صنایعو، هنرونو اوکارونو نخښې راپاتې دي، دوی لومړی له ډبرو نه دښکاراوکار ډېر ابتدايي افزار جوړکړي او کله یې چې د ژوند اړتیاوې پوره شوې نوبیا یې د خپلې استوګنې دغارونو پر دېوالونو ډېر ابتدایي انځورونه جوړکړي چې د افغانستان په شمال کې یې په خپلوسمځو کې دنورو انځورونو ترڅنګ د انسان څېره هم د خرمېږي په بڼه جوړه کړې او همداسې یې ورو – ورو ډېرين، خاورين او بیااوسپنيز لوښي او افزار جوړکړي او صنایع او هنرونه یې په لومړنۍ بڼه رامنځ ته کړيدي.

لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه نیمه تاریخي، افسانوي یاد سرودونو دوره ده، دا دوره د افغانستان د ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه بېله ده. په دې دوره کې لیك لاته وې پیدا شوی خو په آریاناکې ریشیانو (روحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ویلو سره د خلکو لارښوونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره پیل شوې وه.

دریمه دوره د هېواد تاریخي دوره ده چې په دې دوره کې لیك را پیدا شوی وې، مدبر پاچا یما یا جمشید دهېواد په لرغوني پلازمېنه بلخ کې دیوه پاخه آریایي تمدن بنسټ ایښی وې او بیا وروسته سپین تمان زردښت د ښې منني، ښې ویني او ښې کړنې دین رامنځ ته کړ، بیا آریانا ته د سکندر په راتلو یوناني تمدن له آریایي تمدن سره غاړه غړې شو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودایي دین راغی، ددې او د نورو پېښو او تجربو په نتیجه کې صنایعو او هنر وده وکړه خصوصاً د بودایي دین له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه جوړولو کې دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په افغانستان کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.

افغانستان ته د اسلام د سپیڅلي دین په راتلو د صنایعو او هنر په نړۍ کې نوې تجربې وشوې. ښکلي او ظریف صنایع دود شول خصوصاً دخطاطۍ، تذهیب، میناتور او صحافۍ فنونو او هنرونو ښه وده وکړه او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.

اروانباد علامه عبدالحی حبیبی چې دهېواد نوښتګر لیکوال، سترګور مورخ او پوه او پوخ عالم وې دخپلو ژوروعلمي او تاریخي

(c) ketabton.com: The Digital Library

يمه تاريخي، افسانوي ياد سرودونو دوره ده، دا دوره د
ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه
دې دوره کې ليك لاته ؤ پيدا شوی خو په آرياناكې
رحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ويلو سره د
ونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره

وره د هېواد تاريخي دوره ده چې په دې دوره کې ليك را
مدبر پاچا يما يا جمشيد دهېواد په لرغوني پلازمېنه
پاخه آريايي تمدن بنسټ اينبسی ؤ او بيا وروسته سپين
د ښې منني،ښې ويني او ښې کړنې دين رامنځ ته کړ،
ه د سکندر په راتلو يوناني تمدن له آريايي تمدن سره
تو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودايي دين راغی،
رو پېښو او تجربو په نتيجه کې صنايعو او هنر وده وکړه
بودايي دين له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه
دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په
کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.
تان ته د اسلام د سپيځلي دين په راتلو د صنايعو او هنر
نوې تجربې وشوې.ښکلي او ظريف صنايع دود شول
خطاطی، تذهيب، ميناتور او صحافی فنونو او هنرونو
او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.
علامه عبدالحی حبيبی چې دهېواد نوښتګر ليکوال،
ؤرخ او پوه او پوخ عالم ؤ دخپلو ژوروعلمي او تاريخي

څېړنو په ترڅ کې د افغانستان پر صنايعو او هنر ګڼې څېړنې کړې وې چې په دې لړ کې، يې له مقالو او رسالو نه نيولي تر پنډو کتابونو پورې کښلي وو، ((هنر عهد تيموريان)) داستاد داسې اثر ؤ چې په لويه کچه او تر زرو زيات مخونه يې درلودل او هم يې وخت په وخت په دې برخه کې ګڼې مقالې او رسالې ليکلې دي.

په دې لړ کې د دوی په آثارو کې يوه دري رساله د ((يادداشتها در تاريخ صنايع افغانستان)) په نامه شته چې په ۱۳۴۳ کال د آريانا مجلې په پنځوګڼو کې پر له پسې خپره شوې ده، په دې رساله کې دافغانستان په اسلامي دوره کې دخطاطی، نقاشی، مصوری،تذهيب، صحافی، فلزکاری، منسوجاتو، غالی او بدنې، ودانيو او ترکاڼی د صنايعو او هنرونو په باب مطالب ليکل شوي او ژوره څېړنه پرې شوې ده.

همدا راز ددوی په آثارو کې ((په شلمه سدی کې د افغانستان هنر)) يوه پښتو قلمي رساله شته چې معاصره خطاطي، نقاشي او رسامي، ننداري او تياتر، ساز، اوازاو اتڼ، ودانی او معماری،د کاليو صنعت، مفروشات، سنګتراشي او حکاکي، مسګري او آهنګري، ترکاڼي، ګاولي او څپلی جوړول، سراجي، کلالي،زرګري اوپه دې برخه کې دولتی تشبثات څېړي.

په دې رساله کې لوی استاد له ۱۲۸۰ تر ۱۳۵۲ کال پورې د افغانستان هنر څېړلی خو د ليکلو کال يې تر ۱۳۵۷ کال وروسته دی ځکه لومړنی مسوده يې د همدې کال د يوه چاپي کليز د پاڼو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شا کښېنلې او هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنی خو موجز اثر دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.

په حقیقت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان پر صنایعو او هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له بڼو څخه مو خبروي او ددې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.

د علامه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو او خپرولو دنده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځنډېلې او چاپ ته یې چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د صنایعو او هنر دمینه والو تنده ماته کړي.

موږ به هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه او رسالې په ځانګړې بڼه او ټولې مقالې یې په «زرمقالې/ هزار مقاله» نومي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو رسالو کې نشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې، مقالې او رسالې خپاره کړو.

ددې زیرې په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د دې ظاهراً وړو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

ـ هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنی
ـ دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمېرلای شو.

ـت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان
و هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له بڼو څخه مو
ـدې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.

ـه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو
ـنده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د ورې وځنډلې او
چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د
هنر دمینه والو تنده ماته کړي.

هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه
ـیه ځانګړې بڼه او ټولې مقالې یې په «زرمقالې/ هزار
ـمي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو
ـتشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې،
ـسالې خپاره کړو.

ـیري په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د
ورو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

سـریـزه

له لسمی سدۍ را پدې خوا د پنځلسمې سدۍ تر پایه د غزنویانو او غوریانواو تیموریانو په زمانو کې پنځه پېړۍ هنر دخلکو او مقتدرو فیوډالي کورنیو په غېږ کې روزل سوئ او په پنځلسمه پېړۍ کې د هرات هنري مکتب دخپلې لوړتیا جګې څوکې ته رسېدلئ و.

خطاطي، نقاشي، میناتور، کتابسازي، موسیقي او نور نفیس صنایع په ګرده خراسان کې پاخه سوي او هم عام سوي وو. په زرو هنرمنان او ماهر صنعت ګران په هرات، مشهد، بخارا، سمرقند، بلخ او نورو ښارونو کې پخپل هنري خلاقیت بوخت وو.

له هغه وخته چې د هرات د تیموریانو لویه واکمني (شاهنشاهي) دپنځلسمې سدۍ په لومړۍ څلورمه کې ورانه سوه، نو د مملکت پراخه سیمه د بابرشاه دکورنۍ او دایران د صفویانو او د ماوراء النهر د خانانو ترمنځ دجنګو او خانداني رقابتو او ډغرو میدان و، او

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانی مرکزیت یې له لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره مقابلې ته ولاړ وو.

نولسمه سدۍ په افغانستان کې داسی وخت دئ، چې داحمدشاه تر شاهنشهۍ وروسته د ملوکیت طوایف فساد شروع سو،اقتدار د سدوزو له کورنۍ څخه د بارکزو محمد زو ټبر ته انتقال کاوه او په ټول مملکت کې له کشمیره او جیلم له غاړو تر هراته او آمو پورې خانه جنګي نښتې وه، خلك د یوه فاسد نظام په منګولو کې ځپل کېدل او په داسې حال کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار مرکزونو دا فرصت درلود چې هنر او پوهه پکې وروزل سی.

پر افغانستان د انګریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او دوهمې لښکر کښۍ (۱۸۷۸ - ۱۸۸۰) ځلوښت کاله دامملکت د ظلم او وینو په لمن کې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امیر عبدالرحمن د کابل پاچا کړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و او د زړو هنرونو بخرکي لږ لږ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه راوړل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره

غانستان کې داسی وخت دئ، چې داحمدشاه
. ملوکیت طوایف فساد شروع سو؛ اقتدار د
د بارکزو محمد زو ټبر ته انتقال کاوه او په
میره او جیلم له غاړو تر هراته او آمو پورې
خلك د یوه فاسد نظام په منګولو کې خپل
، کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار
چې هنر او پوهه پکې وروزل سی.
ریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او
۱۸۷... - ۱۸۸۰) ځلوبښت کاله داملکت د
ې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امیر
کړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و
لړ لړ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه

(۱)
خطاطي

د هرات د تیموریانو له زمانې څخه چې کوم هنر په افغانستان کې پاته و، یوه هم خطاطی وه، چې په څورلسمه سدۍ کې یې په خراسان او ماوراء النهر او ایران کې ډېره ترقي کړې وه، هم په کتیبو Epigraphy او هم په کتابو کې یې ډېر هنري ډولونه (سبکونه) موندلي وو، چې له هغو څخه نستعلیق، نسخ اوثلث په کتابو اوکتیبو کې او شکست ډول په دفتري نوشتوکې شلم قرن ته رارسېدلي وو.

په افغانستان کې دنستعلیق دروش دوو ډولو ډیر رواج درلود:

۱. لومړی: دمیر عماد حسینی (مړ ۱۰۲۴ ق ۱۶۱۴ م) روش، چې دورونه یې ګردي او کوچني وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم: د میر عبدالرحمن هروي روش. چې د نونسم قرن په منځ کې راووت اود خط دورونه یې عموماً بیضوي وي او دغو دواړو روشونو پخپل منځ کې ځینې فني او تخنیکي فرقونه په اصول، ترکیب، کرسی، سطح، نسبت، صعود، تشمیر، نزول، ارسال، دور کې سره درلودل. نو ځکه ځینې خطونه د ډېر قوت او شان او صفا او مزې خاوندان وو چې لیدونکي یې په لیدلو سره یو خوند او ((مزه)) موندله.

د نستعلیق دغه وروستنی استاد میرزا میر عبدالرحمن هروي، چې په هرات او کندهار او کابل کې اوسېدئ (مړ، هرات ۱۲۶۸، ۱۸۵۰م) د افغانستان د وروستنی خطاطی لوی استاد و، چې په هرات کې یې ډېر شاګردان لکه ملا محمد حسین، میرزا نجف، بهرام خوانساری او میرزا جان مستوفی وروزل او تر اوسه هم ځینې خطاطان دده تقلید کوي.

بل لوی خطاط چې په نستعلیق کې یې دمیرعماد او میرعلي روش ژوندی کړئ، دقندهار د پښین له سیدانو څخه سیدعطامحمد حسیني دسید تاج محمد زوی دسید زمان لمسی دئ، چې امیر عبدالرحمن خان د خپل دربار خوشنویس په ۱۳۱۰ ق ۱۸۹۲ م مقرر کئ او په خفي نستعلیق یې د تذکره الاولیاء دوه ټوکه ولیکل (د کابل د آرشیف کتابخانه) او په ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م په کابل کې وفات سو.

ددې عصر نور د خط مشهور استادان دادي:

۱. سردار غلام محمد طرزي د سردار رحمدل قندهاري زوی د شکسته خط لوی استاد او نقاش او شاعر (مړ په دمشق کې ۱۳۱۸ ق ۱۹۰۰م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. قاضي طلامحمد د قاضي محمدحسن پښنوري زوی (حدود ۱۸۹۰م).
۳. محمدعمر بر دراني (مړ هرات ۱۹۱۲م).
۴. میرزا غلام قادر کاکړ د سراج الاخبار کاتب (حدود ۱۹۱۰م).
۵. سید میر مشوانیی شاعر، خطاط، نقاش (مړ هرات: ۱۹۱۴م).
۶. میرزا محمد جعفر قندهاری (مړ کابل ۱۳۰۶ش ۱۹۲۷م).
۷. میرزا محمد یعقوب مخلص کابلی (مړ کابل ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م).
۸. حسن حلمي ترابزوني (په ۱۳۲۶ ق ۱۹۰۸م په کابل کې د خطاطۍ او نقاشۍ او حکاکۍ دمکتب معلم و، (مړ کابل: ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳م).
۹. شیخ محمد رضا خراساني د ډول ډول خطو لیکوال او غټ هنرمن (وروسته به هم یاد سي)
۱۰. تاجور سلطان بي بي جان خانم د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله ماینه (مړه کابل ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م).
۱۱. سید محمد عمر پیله کش د میر عبدالرحمن هروي لمسی (مړ هرات ۱۹۲۸ م).
۱۲. ملا فیض محمدهزاره (مؤرخ اونستعلیق نویس.(مړ کابل ۱۹۳۰م).
۱۳. صوفی عبدالحمید د نصرالله بارکزي قندهاري زوی (لوی خطاط او د صنایعو استاد، مړ کابل ۱۳۴۱ ش ۱۹۶۳ م).
۱۴. مولانا محمد اسحق زرین قلم (مړ کابل ۱۳۱۵ش ۱۹۳۶م).
۱۵. خلیفه محمدحسین سلجوقي نستعلیق نویس(مړ هرات ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶. میر آقا حسیني هروی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس (مړ هرات۱۳۳۲ ش ۱۹۵۳م).
۱۷. سید محمد ایشان حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول ډول خطو استاد (ژوندی).
۱۸. دده ورور سید محمد داوډ حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ کابل ۱۳۵۷ ش ۱۹۵۷م).
۱۹. عزیز الدین وکیلي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی هفت قلمي خطاط او نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).
۲۰. محمد علي عطار هروي (ژوندی ماهر خطاط).
۲۱. فیض محمد زکریا (ژوندی، نستعلیق نویس).
۲۲. محمد ابراهیم خلیل د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
۲۳. حسین وفا سلجوقی (ژوندی، خطاط).

مآخذ:

- فکری سلجوقی: خوشنویسان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
- پاینده محمد زهیر: د افغانستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
- د وزارت معارف نظامنامه ۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
- عزیز الدین وکیلي. هنر خط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
- مجنون رفیقی هروی: رساله‌ء خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
- یوه ډله بین المللی پوهان: د کتابو هنر په منځنی آسیا کې د یو نسکو له خوا خپور سوئ کتاب ۱۹۷۹ م لندن.

روی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس
ی ۱۹۵۳م).
ن حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول
وندی).
مد داؤد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ
۱۹۵م).
ي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی
و نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).
روي (ژوندی ماهر خطاط).
(ژوندی، نستعلیق نویس).
ی د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
ی (ژوندی، خطاط).

سان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
نستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
ط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
ه، خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
ن: د کتابو هنر په منځنۍ آسیا کې د یو نسکو له خوا
م لندن.

(۲)
نقاشي او رسامي

په شلم قرن کې د هرات د هنري مکتب ډېرې سپکې اغېزې په افغانستان کې پاتـه وې، ځینو هنرمندانو په شخصي ذوق نقاشي، رسامي کوله. په غزني، کابل او هرات کې ځینې هنرمند دکانداران وو، چې قلمدانونه، د لاس لکړې، رنګینې تختې او صندوقچې به یې په ګلانو او ډول ډول رنګونو سره ښکلې جوړولې، خو رنګونه به کله پخواني اصیل معدني او کله به جوهري مصنوعي وو.

د کتابو د وقایو او پـاڼو او ځینو خطي قطعاتو په تزئین کې به هم کله کله د هرات، بخارا، یاکشمیر د وروستني منیاتور په تقلید ځینې پاڼې رنګین کېدلې. خو هغه قدیم اصالت او ښکلا یې بایللي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نقاشۍ په څانګو کې رنګ آميزي، تذهيب، منياتور، ګلکاري، پر فلزاتو يا ډبرو نقاشي، دخونو د ديوالو انځور کول، دکوټو د چت او دروازو نقاشي او په فلزي يا د لرګي په تختو ښکلول او مسطح کول رواج وو.

له وروستيو نقاشانو څخه يو ميرزا رضا هروي و، چې د امير شهنواز خان په امر يې د امير دوست محمد خان او سلطان احمد خان دجنګ صحنه کښلې ده (د هرات موزيم) بل دده شاګرد ميرزا باقر کابلي په هرات کې اوسېدئ، چې زوی يې استاد عبدل هم تکړه رسام و، محمد عظيم ابکم هم د ميرزا رضا څخه نقاشي اورسامي زده کړې وه، چې ځينې رسمونه يې په سراج الاخبار کې چاپ سوي دي (مړ کابل د ۱۳۰۰ ق حدود ۱۸۸۲م).

د ميرزا باقر نور شاګردان دادي: حاجی فخرالدين هروي (مړ هرات ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م).

ميرزا فقير د رضا ورور (مړ هرات ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م) ميرزا سکندر د رضا بل ورور (مړ هرات ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م).

تر استقلال بيا موندلو را وروسته چې په ۱۲۹۸ ش ۱۹۱۹ م د افغانستان مستقل دولت دامان الله خان او نورو پوهو آزاديخواهانو په لاربنوونه تاسيس سو، په نوو اصلاحاتو کې د پوهنې او هنر روزنې ته هم يوه هڅه وسوه. په ۱۳۰۰ ش ۱۹۲۱ م د وزارت معارف لپاره يوه نظامنامه خپره سوه، چې ددغه وزارت د تدريساتو په څانګه کې يو د نفيسو صنايعو دمکتب مديريت هم ومنل سو (ص۴) او دغه مديريت ته د صنايعو د روزنې وظايف وسپارل سوه، د ابتدايي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رشدي مکتبو او دارالمعلمين په پروګرام کې تر لسم صنف پورې رسامي او لاسي چارې (صنايع يدي) داخل سوه او د رسامۍ د ښپېرو زده کړو لپاره غلام محمد خان ميمنه ګي چې په رسامي کې يې مهارت درلود ،جرمني ته واستول سو ، چې هلته په نوي ډول خپل فن تکميل کي.

په ۱۳۰۲ش ۱۹۲۳ م چې دغه پروفيسر کابل ته راغئ، نو دده په لاربښوونه چې په برلين کې يې رسامي او رنګه ليتوګرافي ډېره ژر او په لوړه درجه زده کړې وه، د کابل په لندنۍ کوټۍ کې ((مکتب صنايع نفيسه)) جوړ سو ، چې د رسامۍ، تزئين، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، حکاکۍ څانګې يې درلودې او په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م له المانه څخه يوه رنګه مطبعه هم پر زياته سوه، چې په همدغه کال دغه دستګاه وسوځله سوه.

د افغانستان تر اغتشاش وروسته په ۱۳۱۱ ش ۱۹۳۱ م بيرته دامکتب ژوندی سو ، چې دخياطۍ، بسته کارۍ، زرګرۍ، مهندسۍ، غالۍ اوبلو، ليتوګرافۍ، قالب سازۍ، نقاشۍ څانګې پکښې زياتې سوې او څلور صنفه يې لرل. دغه مکتب په ۱۳۲۵ ش ۱۹۴۶ م تعطيل سو ، چې وروسته يې په ۱۳۲۷ ش ۱۹۴۸ م ځای د تخنيك مکتب ونيو.

پروفيسر غلام محمد خان په رسامۍ او نقاشۍ کې ډېر شاګردان وروزل، څو چې په کابل کې د ۱۳۱۴ ش په قوس کې (= دسمبر ۱۹۳۵م) وفات سو.

د شلم قرن په هنرمندانو کې شيخ محمد رضا خراساني (خطاط، نقاش، عالم) د خزاين السكوك او رياض الالواح مولف لوی هنرمن و (مړ کابل ۱۳۲۰ ش ۱۹۴۱م) چې په لومړي کتاب کې يې په ۱۹۰۷م

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان اسلامي مسکوکات ولوستل او کتېمتې يې په دې کتاب کې رسم کړل. په رياض الالواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او بناوو نوشتې کتېمتې رانقل کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).

ددې عصر بل هنرمن پروفيسر عبدالغفور برېشنا دئ چې په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م د رسامۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته لېږل سوئ و، په ۱۳۰۸ ش ۱۹۲۹ م وطن ته راغئ، ده په مکتب صنايع نفيسه او دولتي مطبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث الدين رسام او غلام علي اميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له دغې ډلې څخه دي او د دوی په قلم ځيني رنګه يا تور مهم تابلوګان پاته دي. استاد برېښنا په ۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې ۶۶ کلن وفات سو.

په ۱۳۵۰ ش کال د اطلاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې يو د هنر رياست جوړ سو، چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه برخه ده او اوس د غلام محمد ميمنه ګي په نامه ياديږي.دغه رياست دنندارو هنري کارونه هم پر مخ بيايي.

مآخذ:

- فکری. خوش نویسان ۱۰۸.
- زهير: دمعارفو تاريخ ۷۹.
- وکيلی. هنر خط در افغانستان.
- دوزارت معارف نظامنامه ۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکات ولوستل او کتې متې يې په دې کتاب
ـواح کې يې پـه ۱۹۰۸ د غزنـي د قـبرو او
کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).
پروفیسر عـبدالغفور برېشـنا دئ چـې پـه
مې او نقاشـۍ د زده کـړې لـپاره برلـن تـه
ـ ۱۹۲۹ م وطـن تـه راغـئ، ده پـه مکتـب
طبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث
ـمید، سید جلال او نـور ډېر هنرمندان له
ۍ په قلم څینې رنګه یا تور مهم تابلوګان
۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې

ـلاعـاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې
چې د مستظرفه صنايعو موسسـه يې يوه
ـمد میمنه ګي په نامه يادېږي.دغه رياست
ـمخ بيايي.

(۳)

ننداري، پېښې (تیاتر)

لـه پخـوا زمـانو څخـه پـه خراسـان کـې دتمثـيل غونـدې راز - راز پېښې او لوبې وې، چې په شاهي دربارو او د خلکو په بنډارو او بزمو کې د ساتېرۍ او تفريح او عبرت يا خندا لپاره ښيلې کېدې. په ښارو کې ټاکلې ډلې خلك او اداکاران (پېښندويان) ددغه کار د پاره وو او دوی بـه پـه اخترو او ښاديو او مېلمسـتيا وواو مېلـو کـې پـه ډول ډول دتمثـيل صـحنې جوړولې. په څينو ځايو کې د محرمې ددهې په ورځو کـې د امامـانو د شـهادت او ناوريـن قصـې هـم په تمثيلي حرکاتو سره ښکاره کول کېدې، چې دټريجيډي تمثيل يوه نمونه وه.

کلـه کله به په بازارو او ګنو تېولنو کې د قصه کوونکو او مداحانو ډلـې ولاړې وې، څيـنې ديـنې ياحماسـي قصـې لکـه امـير حمـزه، ابـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلم خراساني، د پیغمبر(ص) د اصحابو او یارانو (رض) داستانونه به یې په بدني حرکاتو یاد لکړې او تبرزین په ښورولو تمثیل کول او په ترنم به یې قصې بیانولې.

په کابل کې به دربار هم یو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به ځیني د عیارانو او پخوانو پهلوانانو داستانونه، یوازې یا په ډله ییزه توګه تمثیل کول او کله به یې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه او حرکاتو سره ښیل. دخلکو په بنډارو او مېلو کې ځیني ممثلان (پېښندویان) هم وو، چې د هغه ښار یا کلي په ژبه یې ځیني حماسي یاد ټوکو او خندا یا عشقي داستانونه، پخپله اداکاری خلکو ته ورښیل، چې د ۱۹۱۰ م په شاوخوا کې د کابل فقیراحمد مجلس آرا د ملامحمد حسن زوی (مړ، کابل ۱۹۰۶م) د امیر په دربار کې مجلس آرا یې کوله،خپل داستانونه به یې د پند او عبرت په اشعارو تمامول او امیر ته یې نصیحت کاوه او کله به یې د کاکه ګانو (عیارانو) قصې یا خندونکې پېښې عملاً تمثیل کولې.(۱)

د کابل په زاړه ښار کې یوه محله وه، چې ((کوچهء سادوها)) یې بلله او دلته به دغسې قصه ګویان اوسېدل چې خلکو ((جنګ نامه خوانان)) هم بلل. له دغې ډلې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په ((ملای سپید)) مشهور و، چې پخپلو خبرو به یې خلك ژړول یا به یې خندول (مړ، کابل ۱۳۱۳ش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د اولمسی یې اسدالله تر اوسه دغه پیشه ساتي. کاکه ګل بچه آدم،دینو داریاز، محی الدین سراج، سردار غیاث هم د کابل ممثلان وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ص) د اصحابو او یارانو (رض) داستانونه
کړې او تبرزین په ښورولو تمثیل کول او

م یو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به
هلوانانو داستانونه، یوازې یا په ډله ییزه
ې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه
و په بنډارو او مېلو کې ځینې ممثلان
هغه ښار یا کلي په ژبه یې ځینې حماسي
ې داستانونه، پخپله اداکارۍ خلکو ته
ښاوخوا کې د کابل فقیراحمد مجلس آرا
، کابل ۱۹۰۶م) د امیر په دربار کې
ستانونه به یې د پند او عبرت په اشعارو
حت کاوه او کله به یې د کاکه ګانو
ې پېښې عملاً تمثیل کولې.(۱)
یوه محله وه، چې ((کوچهٔ سادوها)) یې
ګویان اوسېدل چې خلکو ((جنګ نامه
ې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په
ې پخپلو خبرو به یې خلك ژړول یا به یې
ش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د
غه پیشه ساتي. کاکه ګل بچه آدم، دینو
سردار غیاث هم د کابل ممثلان وو.

د شلمې سدۍ په لومړۍ نیمایي کې د قندهار دوې دا دا کارانو ډلې مشهورې وې، چې ناټکیان یې بلل. د یوې ډلې مشر فراموز ناټکي او د بلې دا حاجي کریم ناټکي و. دوی به د خپلو ډلو سره د ناټك متحرکې صحنې هم په بازارو کې د شپې را ایستې. ددغو ډلو نوموړي اعضا سنګر او موسی وو.

د کابل د ښار د ګذر ګدري یوه ډله ممثلان د ((سایین)) په نامه مشهور وو، چې له دغې ډلې څخه تر ۱۹۰۰م راوروسته ((سایین قناد)) او دده شاګردانو به دکابل دښادیو په بنډارو کې ځینې دعبرت یاخندا، یا تاریخي او پهلواني واقعې تمثیل کولې لکه: د دیو او پري، د انګریزانو سره جنګ، د افغانستان د قومي ډلو اتحاد، دعزیز او ممید داستانونه.(۲)

* * *

تر ۱۹۲۰م راوروسته چې په وزارت معارف کې د ((نمایشات عرفاني)) اداره د مولوي محمدحسین اورمړ جالند هري په ریاست جوړه سوه، نو به یې په ځینو مجلسو او جشنو کې د تمثیل صحنې جوړولې، چې لومړۍ پلا د ((سردار جزیرهٔ جاوا)) په نامه یوه ډرامه دجلال آباد د کوکب په باغ او د لغمان په قلعه السراج کې په ۱۳۰۱ ش ۱۹۲۲ م وښیله سوه او بیاد اسد په دوهمه ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م د استقلال په جشن کې دتیاتر صحنه راووته، چې ښندویان (ادا کاران) یې د معارفو شاګردان یا ماموران وو لکه: سرور ګویا اعتمادي، عبدالعزیز ناصري. حافظ نور محمد، علي محمد، سرور

(c) ketabton.com: The Digital Library

صبا، عبدالاحمد عطایی، میرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایي، محمد اکرم، میر کاظم هاشمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ افندي (مړ کابل ۱۳۵۶ ش ۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار رسام، محمد حسین ضیایي، محمد سعید بدخشي، محمد آصف مایل، قاري دوست محمد، سید عبدالله، محمد کبیر ضیایي.

د ډرامو لیکونکي یا ترجمه کوونکي: فیض محمد زکریا، صلاح الدین سلجوقي، حسن سلیمي، بدري بیگ، علي افندي، ضیا همایون (هندي) حافظ نور محمد وو.

دوې نوې ډرامې لکه مادر وطن (دکاظم هاشمي پېښې) مسابقهء خواب و بیداري (د معارفو د شاگردانو پېښې) ۱۹۲۳م د پغمان د تمثیل په صحنه کې وښیلې سوې او بیا په ۱۹۲۴ م د پغمان په جشن کې د مجمع ملل او د مشرق د آزادی خواهانو یوه ډرامه او بله ((صحبت های اخلاقی)) پر صحنه ښکاره سوې.

د ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م په جشن کې د ((بچهء بی پدر)) او ((تربیهء پدر)) او ((محاکمهء حکمرانان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس)) (دعبدالحق حامد ترك لیك او د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې وښیلې سوې، څو چې په ۱۳۰۶ ش ۱۹۲۷ م د اوسنی آریانا په لیسه کې د ((جهل را همینجا کشتند)) اود ((رفع حجاب)) او ((وصلت اجباري)) ډرامې هم تمثیل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو کې دموسیقي ډایرکټوران استاد قاسم یا استاد غلام حسین ناټکي وو. (۳)

یرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایي،
تمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ
۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار
ي، محمد سعید بدخشي، محمد آصف
سید عبدالله، محمد کبیر ضیایي.
رجمه کوونکي: فیض محمد زکریا،
ن سلیمي، بدري بیگ، علي افندي،
ر محمد وو.
مادر وطن (دکاظم هاشمي پېښې)
معارفو د شاگردانو پېښې) ۱۹۲۳م د
ې وښیلې سوې او بیا په ۱۹۲۴ م د
ملل او د مشرق د آزادۍ خواهانو یوه
لاقي)) پر صحنه ښکاره سوې.
جشن کې د ((بچهء بی پدر)) او ((تربیهء
ان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس))
د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې
۱۳۰ ش ۱۹۲۷ م د اوسنۍ آریانا په
نجا کشتند)) اود ((رفع حجاب)) او
تمثیل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو
تاد قاسم یا استاد غلام حسین ناټکي

په ۱۹۲۳ م د پغمان د ودانیو نظامنامه خپره سوه اود هغه ځای په عمومي باغ کې یوه وداني د سینما تیاتر لپاره او د اولمپیك سر خلاصي جمنازیوم هم جوړ سو، چې دجشن د شپو لوړې یادې سوې ډرامې هلته ښکاره کېدې.

د افغانستان تر ارتجاعي اغتشاش وروسته دغه اقدامات د تمثیل د هنر لپاره سوي دي:

په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م دسینما تیاتر او فلم لایحه خپره سوه.

په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د صحنې اساسنامه راووتله

په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م د ((افغان ننداري)) په نامه یوه تمثیلي او سینمایي موسسه، د یوې لویې نمایشي ودانۍ سره، دکابل د چمن په سیمه کې جوړه سوه، چې افغاني اداکاران ځینې داستانونه پکې تمثیلوي اود اولیت په لحاظ دغه ډرامې مشهورې دي:

((مکن همشیره گریان)) دمحمد حیدر نیسان منظومه ډرامه ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م.

((متخصص صالون)) د رشید لطیفي لیك ۱۳۱۸ش ۱۹۳۹ م.

((مردان پارو پامیزاد)) د احمد علي کهزاد لیك ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م.

((عسکر جوان)) د محمد عثمان صدقي لیك ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م.

((فرزندان آریانا او شاگرد کبابی)) دوې ډرامې د عبدالرحمن پژواك لیك ۱۳۱۹ ش ۱۹۴۰م.

((عاطفه او پولیس ۱۰۲)) دوې ډرامې د صدقي لیك ۱۳۲۲ ش ۱۹۴۳م.

((میراث او دو صنعت کار)) ډرامې د لطیفي لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((داماد)) دناصر غرغښت لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((کار بر اصل)) د عبدالروف بېنوا ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.
((لالا ملنگ)) دعبدالغفور برېښناليك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.

ددې دورې مشهور پېښندويان (ممثلان) دا دي: عبدالرشيد جليا، عبدالحميد جليا، عبدالقيوم بې سد، عبداللطيف نشاط، محمد اكبر نادم، عبدالرحمن بينا، نيك محمد قايل، احمد ضيا، محمد اكرم نقاش، شكيب، مونس، محمد جان، محمد نعيم فرحان، عبدالقادر فرخ، حبيبه عسكر، خورشيد دجلاد لور، مزيده سرور دمحمد قاسم لور.

اوس د اطلاعاتو او كلتور په وزارت كې يو خاص د كلتور رياست هم سته، چې علاوه پرنورو هنري كارو د تمثيل هنر هم روزي او هر وخت په كابل او نورو ولاياتو كې په پښتو او دري ځينې ډرامې په صحنه كې خلكو ته ښيي.

مآخذ:

(۱) برېښنا: قصه ها و افسانه ها ۷۷ كابل ۱۳۵۲ ش.
يا ورسكى: سفارت روسيهء تزاري بدربار امير شير علي خان ۵۳ كابل ۱۳۴۷ ش. غلام حضرت كوشان: آريانا مجله شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش كابل. هنر تمثيل در افغانستان ۸ د كابل چاپ ۱۳۵۸ ش. ابراهيم خليل: مزارات شهر كابل ۱۹۷ دكابل چاپ ۱۳۳۹ش. امان افغان، كابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
(۲) كوشان: هنر تمثيل تر ۱۳ مخ وروسته
(۳) هنر تمثيل ۶۰

ف ښنوا لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.
برښنالیك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.
ـيــندويان (ممــثلان) دا دي: عبدالرشــيد
يدالقيوم بې سد، عبداللطيف نشاط،
من بينا، نيك محمد قايل، احمد ضيا،
مونس، محمد جان، محمد نعيم فرحان،
ـكر، خورشيد دجلاد لور، مزيده سرور

ـتور پـه وزارت كـې يـو خـاص د كلـتور
پرنورو هنري كارو د تمثيل هنر هم روزي
ولاياتو كې په پښتو او دري ځينې ډرامې

۷۷ كابل ۱۳۵۲ ش.
بدربار امير شير علي خان ۵۳ كابل ۱۳۴۷ ش.
ه شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش كابل. هنر تمثيل
۱۳۰ ش. ابراهيم خليل: مزارات شهر كابل ۱۹۷
، كابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
روسته.

(۴)
ساز و آواز، اتڼ

د موسيقي او ترنم پـه هنركې هم افغانسـتان، د فرهنګونود سره ګډېدلوسيمه وه او پـه شلمه سدۍ كې موږ دلته د ساز و آواز او ټنګ ټكور، درې مهم عناصرتاكلاى سواى:

لومړى: دخراساني ساز و آواز راپاته سوي عناصر.

دوهـم: د هندي موسيقي سره مشترك عناصر.

دريـم: خـپل مقامـي د پښـتو او دري او نـورو لهجـو عوامـي بدلـې او سازونه.

۱. د خراســان د موســيقي قديـم مقامــات چــې د غـزنويانو او غوريـانو او تـيموريانو د عصر خلكو روزلي وو اود بيهقي په قول به «مطرب اوقوال» [1] هغه په ساز و آواز كې سره را اوډل، تر اوسه لا هم لږ و ډېـر پـه خلكـو كـې پاتـه دي. دغـه مقامونـه (راګونـه) دوولـس وو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

رهاوي، حسيني، راست، حجاز، بزرگ، کوچك، عراق، اصفهان،نوا، عشاق، زنگوله، بوسليك.

دغه هر مقام دوې شعبې (= راګنې) درلودې، چې يوه به ځيره (پست) او بله ډېره (بلند) وه او ګرده شعبې چې د دغو دوولسو مقاماتو څخه جوړېدې (۲۴) دي او هره شعبه بيا نغمې لري او که د يوې شعبې ځير او د بلې شعبې ډېر سره ګډ سي، له هغه څخه ((آوازه)) جوړېږي. او دغه (۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې خورا ډېرې ځانګې هم لري، چې دموسيقۍ په کتابو کې شرح سوي دي.

۲. د اسلامي دورې دخراسان او بيا د افغانستان سيمې شرقاً له هنده سره نښتې وې او له دې پلوه يې ډېرې مدني او کلتوري اغېزې منلې دي.

دهند آريايي خلکو خو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د يوناني موسيقي کلمې پر ځای د سنګيت Sangita کلمه درلوده، چې د راګ RAGA او تال TALA او نريتيه Nritya يعنی مقام او اصول او رقص مجموعه وه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع ګانه. ځکه چې دده نوم سميشور Somesvara (= شيوا) هم و، نو ګرده راګونه او راګني Ragini چې دده په هنري مکتب کې پاللې سوي و هغه يې سميشورمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې مکتبه هم را پيدا سوه، چې ګرده سنګيت څلور مکتبه لري.

په هندي ژبو کې آهنګ او نغمې ته سُر SUR وايي، چې ګرده اووه سُره دي:

ـت، حجـاز، بـزرګ، کوچـك، عـراق،
ـله، بوسليك.
ـعبې (= راګني) درلودې، چې يوه بـه ځيره
ـ) وه او ګرده شـعبې چـې د دغـو دوولسـو
(۲۱) دي او هره شعبه بيا نغمې لري او که د
ـ شـعبې ډېر سره ګډ سي، لـه هغـه څخـه
(۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې
ـي، چې دموسيقۍ په کتابو کې شرح سوي

ـسان او بيا د افغانسـتان سيمې شرقاً لـه
ـاو لـه دې پلوه يې ډېرې مدني او کلتوري

ـو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د
ـ ځای د سنګيت Sangita کلمـه درلـوده،
ـ TALA او نريتيه Nritya يعنی مقـام او
ـوه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع
ـميشـور Somesvara (= شـيوا) هـم و، نـو
Ragi چې دده پـه هنري مکتـب کـې پاللي
ـمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې
ـې ګرده سنګيت څلور مکتبه لري.
ـنګ او نغمې ته سُر SUR وايي، چې ګرده

(۱) کهرج (سُر)	SUR, KHADJA	لکه د طاوس ږغ.
(۲) رکهب	RIKHBHA	لکه دپپيها ږغ (يوهندي مرغه)
(۳) ګندهار	GANDHARA	لکه د پسه ږغ
(۴) مدهم	MADHYAMA	لکه د کلنګ ږغ (يو مرغه)
(۵) پنچم	PANCHAMA	لکه دکوېل ږغ (يوهندي مرغه)
(۶) دهيوت	DHAIVATA	لکه د آس ششنی.
(۷) نکهاد	NISHADA	لکه د فيل ږغ

له دغو اوونومو څخه يې لومړی توری را اخيستی دی:

((سو - ري - ګـه - مـه - پـه - دهـ - ني)) = سرګم. او دغـه نوسپتك Saptaka يعني اووه اصلـه بولـي، چې پـه ترتيب له اوله نری آواز (ځير) شروع کېږي او بيا پـه تدريج تر اوومه پورې جګېږي، چې درې ځير - منځنی - ډېر ږغونه يې ګرام Grama (اصل) دی.

هـندي سـنګيت د بهـر تـه BHARATA پـه قـول - چـې پـه لومـړۍ مـيلادی سـدۍ کـې اوسېدئ او دده مکتـب بهـرته مـت بولـي - شـپږ راګه RAGA (مقـام) دئ، چې هر راګ پنځه راګنـي RAGINI (يعنـي مايـنې) او اتـه پُـتره PUTRA يعـنی زامـن او هـر زوی يـوه بهارجـا BHARYA (ماينه) لري، او ګرده (۹۰) کېږي. شپږ راګه دادي: (۲)

۱ بهيرون	Bhairon	۱ راګ +	۵ راګني +	۸ پتر +	۱ بهارجا =	۱۵
۲. مالکوس	Malakausa	//	//	//	//	//
۳ هندول	Hindola	//	//	//	//	//
۴. سري راګ	Sri Raga	//	//	//	//	//
۵ ميګهـ راګ	Megh Raga	//	//	//	//	//
۶ ديپك راګ	Dipaka Raga	//	//	//	//	//

ټوله = ۹۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوړ ډول دمملکت په غربي برخو کې خراسانۍ سندرې او په شرقي پلو کې د پښتو سندرې له هندي راګونوسره ګډې ویلې کېدې. څو چې په شلمه پیړۍ کې په هند کې د اروپایي مدنیت او صنعت له خپرېدلو سره دګراما فون او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي موسیقي سازونه (ټنګ ټکور) او ږغونه (راګونه) یې له لمر خاته څخه په ګرده افغانستان کې خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم دهندي موسیقي راګونو په فارسي یا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په ۱۸۸۱ م کال چې امیر عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې دخپلو زامنو د سنتۍ ښادي جوړه کړې وه. [۳] مولوی احمد جان ((تاجر)) قندهاری ددې جشن په توصیفي قصیده کې دواړه ډلې سازندګان یادوي:

یکطرف لولیان هندنژاد
جان فزا، ازترانهء شیرین...
یکطرف نغمه های ایرانی
داده دل راتسلی و تسکین..

د کابل د خرابات او د قندهار په توپخانه او مسلیانو کې ځینې خاصې کورنۍ وې، چې د هندي موسیقي ویونکي او خپروونکي وو. لکه په کابل کې داستاد قاسم کورنۍ دهندي ساز استادان او استاد کام الدین او قربانعلي دخراساني موسیقي استادان. او په قندهار کې دحکیم کاکو کورنۍ او په پېښور کې دعبدالقدیر خان ربابي‌کورنۍ چې استاد پذیرخان دده زوی مشهور سرینده نواز و، استاد بهرام خان په طبله وهلوکې استاد. اکرم خان او سبز علي خان مشهور سندر غاړي وو. د هرات حیدرو شش تار په تکړه ګوتو واهه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ې په غربي برخو کې خراساني سندرې او په
دري له هندي راګونوسره ګډې ویلې کېدې.
ې په هند کې د اروپایي مدنیت او صنعت له
ړن او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي
کور) او ږغونه (راګونه) یې له لمر خاته څخه
خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم
په فارسي یا پښتو ژبوړواج وموند. مثلاً په
عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې
ادي جوړه کړې وه. (۳) مولوی احمد جان
عشن په توصیفي قصیده کې دواړه ډلې

اد
ین...
انی
کین..

د قندهار په توپخانه او مسلیانو کې ځینې
هندي موسیقي ویونکي او خپروونکي وو.
قاسم کورنی دهندي ساز استادان او استاد
خراساني موسیقي استادان. او په قندهار
ی او په پېښور کې دعبدالقدیر خان
پذیرخان دده زوی مشهور سرینده نواز و،
وهلوکي استاد، اکرم خان او سبز علي خان
د هرات حیدرو شش تار په تکره ګوتو واهه.

پښتو سندرې:

اساساً خو په پښتو ژبه کې درې هنري مظاهر: شعر او موسیقي او رقص (اتڼ) ډېر سره تړلي راغلي دي. د پښتو د عوامي منظوماتو جوړښت (سیستم) خو له قدیمه سیلابو ټونیك وُ یعنې شاعرانو به دخپل نظم د ټوټو سیلاب او هجا Syllable + آهنګ یعنی تون Tone په لحاظ یو عروضي سیستم درلود. چې دمنظوماتو موزونیت Rhythm او تقارن Symmetry به یې دمحتوا او ترنم په ساتنه کې خوندي کول. یعنې شاعر آزادو، چې دخپل نظم ټوټې دهجاوو د شمېر په لحاظ داسې سره و اوډي، چې وزن او هم آهنګ Tonic ولري او په اتڼ (رقص) کې لاهم د انساني بدن له ښکلیو حرکاتو سره برابرې وي.

په پښتو منظوماتو کې د ظاهري جوړښت له پلوه تر اوسه له څلورو هجاوو څخه بیا تر شل سیلابي ټوټو (مسریو) پورې اوولس (۱۷) بحرونه ضبط سوي دي، چې له دغو څخه تقریباً سل وزنه د آهنګ او ترنم په لحاظ را ایستل کېږي، (۴) او بنایي چې په سوو نور وزنونه په پښتو سیلابو تونیك سیستم کې وي، چې تر اوسه په بشپړه توګه لانه وي سره راټول سوي.

په پښتو عامي سندرو کې چې تراوسه بېخي لږ تر لیك و چاپ لاندې راغلي دي: بدله، کسرواله سېره بدله، لوبه (بګټۍ)، چاربیته، نیمکۍ (سروکی) رباعي، ناره، لنډۍ (ټپه) ترانه، غاړه، ږغ ګرده شمېرلي هجاوې او آهنګونه لري، چې د موسیقۍ له ټاکلو ږغونو او کله د اتڼ له خاصو حرکتونو سره سم وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اتڼ اقسام ګرده دموسيقي له لارو سره اړخ لګوي، او موزونې د ((اتڼ ناري)) لري. نو يوه ټوټه چې هم وزن لري او هم آهنګ، ((ځابنني)) يا ((لاره)) يا ((ږغ)) يا ((شان)) بولي.

کله کله ((سپرې بدلې)) هم په خاصو خپلو آهنګونو په دسته جمعي ډول ويلې کېږي او د هرې بدلې مسرۍ (ټوټه) يو سړی په خواږه ږغ وايي، چې يوه مسرۍ خلاسه سي، نو يې کسر ګرده په ګډه تکرار وي.

د ښځو ايشله يوه ښځه کله د آهنګي نارو سره کوي او کله د نرو د اتڼ ناري يو سړی په لوړ خواږه ږغ وايي.د نقلو او قصو، عشقي ياحماسي ناري هم وزن او آهنګ لري، چې قصه کوونکي يې د قصې د نثري برخې په منځ کې پر خپلو ځايو باندې په موزونو آهنګي غاړو لولي.

اتڼونه:

اتڼ هغه فردي يا دسته جمعي د بدن مرتب او ښکلي حرکات دي، چې په عربي رقص او په انګريزی ډانس Dance ورته وايي. ځيني پښتانه دنرو اتڼ (ګډا) او د ښځو دا (نڅا) بولي، چې په کندهار کې د ښځو اتڼ ته ((ايشله Ishala)) وايي.د پښتونخوا په ځينې سيمو او د ږوب په ناوه کې کله کله د نرو او ښځو اتڼ په ګډه کېږي، چې په کاکړو کې يې ((کمره امۍ)) يا ګډه امۍ يا برګه امۍ او نور پښتانه يې ((برګ اتڼ)) بولي.

د اتڼ راز راز حرکتونه، سوکه سوکه - ياژر - ژر اوښتونه،د لاسو، سر ،اوږو، ملا او پښو ښوروني ټول د اتڼ ډولونه سره بېلوي، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شالکی: د پښتنو اوړوب په ناوه کې، ورو ورو دوه قدمه پر مخ او دوه پر شا ، چې کله غلئ اتڼ هم بلل کېږي.

د یوې اوړې اتڼ = یو اړخه اتڼ: په شالکی شروع کېږی، بیا ورووړو چټك سی.

د غبرګو اوړو اتڼ = دوه اړخه اتڼ: د یوې اوړې اتڼ په پای کې، دغه ډېرې تودې او خورا چټکې ښورېدنې دي او ډم هم خپل ډول په خورا درزا ژر ژر ورسره ډمبوي.

شاپاتري: د ړوب د خلکو اتڼ دئ، چې بې ډولـه او سورنا ، تشې غاړې پکې ویلې کېږي.

شین اتڼ: د کاکړو په سیمو کې بې ډوله او سورنا خورا چټك اتڼ، چې ورو ورو له شالکي څخه شروع سي، بیادخورا مستۍ عروج او د غبرګو اوړو اتڼ ته ورسېږي.

برګک اتڼ = ګډه امۍ = کمره امۍ: د ښځو او نرو ګډ اتڼ دئ، چې لکه شین اتڼ سوکه شروع سي، بیا نود مستۍ او غورځنګ لوړې څوکې ته ورسېږي.

طالبي اتڼ: بې ډولـه او سورنا تش په غـړې او غومبر سره د طالبانو په بنډار کې اچول کېږي، چې یو بیرغ یې هم په منځ کې وي. درې قدمه پر شا او مخ ځي، ورو - ورو تودېږي.

درې پلی: د کندهار او پښتین ترمنځ رواج لري درې درې پله لـه ډاله او نارو سره کېږي.

لـه پښتینه تر هرنایي د پښتونخوا په جنوبي سیمو کې څو ډوله اتنونه سته چې لبه LBA یا لوبه یې بولی لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوره لبه: د هرنايي د ترينانو دوه قدمه ورو بې ډوله او سورنا اتڼ.

هوم لبه: دوه قدمه سوکه اتڼ د بدلو سره.

اړو یا لبه: د هرنايي د ترينانو اتڼ د نارو سره.

خورکۍ لبه: د هرنايي د ښځو لږ چټك اتڼ د بدلو سره.

دومړي لبه: د کاکړو د سنزر خیلو اتڼ، د ډول او سریندې یا چغکې سره.

ایشله: په کندهارکې د ښځو خاص اتڼ دئ، چې یوه یوه ښځه له جمعیته راوزي او په منځ کې رقص کوي، کله کله لنډۍ او کله د اتڼ غاړې او کله فکاهي خبرې ورسره وايي او که دغه اتڼ په ګډه ښځې وکي نو يې په جنوبي پښتونخوا کې شله Shila بولي.

ګلوبیا: دجنوبی پښتونخواد ښځو اتڼ د دریې او کسرونو او ټوکو سره.

دمنګي اتڼ: کله چې کلیوالې نجلۍ منګی ګودر ته وړي، نوبه ګډه ورو ورو اتڼ کوي او منګي ته راز راز حرکتونه ورکوي، عاشقانه لنډۍ وايي، او مستې نارې کوي.

د اتڼ د سرود آلات ډول، سورنا، سرینده، دریه، شپېلۍ، چغکه دي او کله کله د لاسو پړك یا د ټوپك ډز یا چك چکې هم ښه برخه یکې لري.ډول وهونکی ډم یا ډولچي د سورنا وهونکی سورنا چي بولي، چې ډم د ډول په ړغ ګرده اتڼ اداره کوي. هغه څوك چې اتڼ کوي، اتڼ چي، اتڼ باس، ناڅګر، رخخي بلل کېږي، چې د ځوانانو ځنې غوړې او خپرې وي. کمیس او پرتوګ اغوندي، ملا په رنګه دسمال تړي، په لاسو کې يې رنګه دسملونه وي. ښځې چې ایشله

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي، سپك پړونۍ او فاخر کالي اغوندي او کله پايزيب هم په پښو کوي او هر اتڼ يو((مير)) هم لري، چې اتڼ چيانو ته بولې ورکوي.[۵]

د اتڼ سندرې عموماً عشقي، حماسي، فکاهي او کله تاريخي يا طنزي وي چې د پښتو د شفاهي ادب يوه ارزښتمنه پانګه ده.

* * *

په دې اوسني وختو کې د سندر غاړو دوې ډلې په افغانستان کې سته او کله چې راډيو په ۱۳۱۹ش ۱۹۴۰ م او بيا افغان ننداري په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م او بيا تلويزيون په ۱۳۵۷ ش ۱۹۷۸ م شروع سول، نو دغو دوو ډلو ښه وده کړې ده، چې لږ و ډېر يې موسيقي ته له هندي ډوله څخه مقامي رنګ ورکړئ دئ:

لومړی: پيشه کار سندر غاړي چې هندي راګونه يامقامي سندرې په دري ژبه يا پښتو لولي، او مشهور يې استاد قاسم (۱۸۸۴، ۱۹۵۶م) استاد غلام حسين د عطا حسين زوی (۱۸۸۶، ۱۹۶۸م) نبي ګل (مړ کابل ۱۳۵۰ش ۱۹۷۱ م) غلام دستګير شيدا (مړ کابل ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰) د قندهار کريم کاکو (د ۱۹۳۵ م حدود) د مردان صحبت خان (مړ ۱۹۴۲ م) استاد نتهو (ژوندی) استاد سر آهنګ محمد حسين (ژوندی). استاد دُری لوګری، استاد محمد عمر (مړ۱۳۵۹ ش) او استاد محمد اکرم (ربابيان)، غلام حسن تيراوال سرينده وهونکی، فقير حسن وايلن وهونکی، د قندهار سليم، دخوست مير سلام، جليل ځلاند، حفيظ الله خيال، رحيم غمزده، اول مير، هم آهنګ، قمرګله، رحيم بخش، سارا ځلاند، خان قره باغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله افغاني هنرمندان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي، چې دهند په موسیقي کې هم په استادی منل سوي دي، مثلاً غلام بندګي خان بنګښ چې رباب یې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م حدود) او دده زوی غلام علي خان او لمسی حافظ علي خان هم مشهور سرود نوازان وو(۶)

دغسی هم دکشمیر یو خوانده چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م په حدودو کې کابل ته راغی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په خرابات کې په ۱۳۰۲ ق ۱۸۸۴ م وزیږېدئ او دموسیقي په هنر کې د ونې استاد سو، چې هندي موسیقي یې د افغاني مقامي لارو سره ګډ کړئ اویو خاص طرز یې راو ایستئ چې په کابل کې په ((طرز قاسم)) مشهوردی. ده موسیقي له ادب سره نښلولئ دئ او له فارسي اشعارو ښخه به یې پر موقع داسې بیتونه د موسیقي په پردو کې ویل، چې حسب الحال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې طرز کې وروزل اود کابل دپنځو شاهانو د دربار خواننده و (وفات، کابل ۲۲ سنبله ۱۳۳۵ ش ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد یعقوب قاسمي د خپل پلار د طرز مروج و او اوس استاد محمد حسین سر آهنګ د استاد غلام حسین زوی په هندي موسیقي کې استاد ګڼل کېږي.

دوهم: شوقي سندر غاړي، چې مشهور یې میرزا نظر (د ۱۹۲۹ م حدود) استاد عبدالغفور برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق فطرت (ناشناس)، کریم هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی نواز زکریا، شاه ولي، احمد ولي، ارمان، ظاهر هویدا، مهوش، هنګامه، سیما ترانه، احمد مرید او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ان په فني ډگر کې د ونې پر مخ تللي دي،
، هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام
اب یې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م
لي خان او لمسی حافظ علي خان هم

خوانده چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م
غی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په
۱۸۸۴ م وزیرېدئ او دموسیقي په هنر کې
دي موسیقي یې د افغاني مقامي لارو سره
یې راو ایستئ چې په کابل کې په ((طرز
وسیقي لـه ادب سـره نښلولـئ دئ او لـه
پر موقع داسې بیتونه د موسیقي په پردو
ال به وو. استاد قاسم ډېر شاگردان په دې
دپنځو شاهانو د دربار خوانده و (وفات،
۱۹۵۶ م) دده زوی استاد یعقوب قاسمي
و او اوس استاد محمد حسین سر آهنگ د
هندي موسیقي کې استاد گنپل کېږي.
غاړي، چې مشهور یې میرزا نظر (د ۱۹۲۹
ر برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق
هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی
احمد ولي، ارمان، ظاهر هویدا، مهوش،
مد مرید او نور.

دموسیقی آلات:

د افغانستان د شلمی سدۍ په ساز و آواز کې دغه آلات مستعمل دي، چې اکثر له پخوا څخه را پاته دي:

۱. ضربی: لکه ډول، ډولکی، ډومبکی (زیر بغلي) دریه (داریال یا چنبه) ډمامه، دوپړۍ (طبله) تُمبل، نغاره، منگی او ټیم وهل.

۲. نفسي (ساهي): لکه نل (نی)، شپېلۍ (نای)، توله، تولکه، سورنا، ښکر، کرنا، درویٔ، بین، باجه، تورۍ (لکه شپېلۍ) تروم، بوغۍ (بوق) تیمچه، مشکی، باجه، ارمونیه، مورلۍ.

۳. اوتار (اهتزازي): لکه رباب، تنبور، غږکه (غچك)، سارنگۍ، چنگ، دلربا، دنبوره (دوتار) سنتور، ستار، سرینده.

مآخذ:

(۱) تاریخ بیهقی ۸۰ د مشهد چاپ ۱۳۵۰ ش.
(۲) تحفة البهادر/ ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۹۶، طبع بنیاد فرهنگ ایران. غیاث ۳۶۹.
(۳) فیض محمد: سراج التواریخ ۳۹۲/۳ دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق.
(۴) پوهاند عبدالشکور رشاد: د پښتو نظم عروضي سیستم (خطي)
(۵) سیال کاکړ: فولکلوري سوغات: د کوټې چاپ ۱۹۷۸ م. کاکړۍ د کوټې چاپ ۱۹۷۳.
غلام محی الدین ملگری: پښتني اتڼونه د کابل چاپ ۱۳۵۲ ش.
حبیب الله رفیع: دخلکو سندرې، د کابل چاپ ۱۳۴۹ ش.
(۶) نعیم کوثر: د ډهلي د آجکل مجله، اگست ۱۹۵۶م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵)

ودانۍ او معماري

د منځنۍ آسیاد معمارۍ فن له لسمې سدۍ څخه بیا د هرات د تیموریانو تر وختو پورې خورا غوړېدلئ و، چې نمونې یې د غزنې او جام او دهرات منارې او نورې ودانۍ دي. د اتلسمې سدۍ په منځ کې چې احمد شاه دراني بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه کړه نو بیا د ودانۍ فن لړو ډېر وغوړېدئ او دلته موږ وینو، چې د کابل او قندهار او هرات د معمارانو کورنیوخپله هنر نمایی بیا په ودانیو کې ښکاره کړې ده او درې د معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:

لومړی: د خراسان قدیم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر (شپاړسمه پېړۍ) کې تکمیل سوئ و.

دوهم: د مقامي کلاوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد یې خاورې او ډبرې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دريم: دهند داسلامي سلطنت او مغولي شاهانو د ودانيو اثر چې (خراساني + هندي) سبك يې ګڼلای سو.

ددغو معماري ډولونو په ودانيو کې اکثر پخه خښته، اومه خښته، ګچ، تيږه، اهاك، سارو،خاوره او داى استعمالېده او د اقليمي او اجتماعي اوضاعو په لحاظ يې غټ او پلن او جګ دېوالونه او په کابل کې د لرګو ودانۍ، خوبه نورو ځايو کې د پخو يا اومو خښتو پوښښونه او زربې جوړېدې. د کابل په ګرده سيمه کې د لرګو سره نښتي ودانۍ د لرګي د تزئيناتو سره رواج وې، خو دکندهار د پخو خښتو پوښښ چې په ګچو سره نښلول کېږي، تر اوسه ژوندى دئ. په هرات او شمالي سيمو کې د اومو خښتو دزربې پوښښونه له اقليمي اوضاعو سره مقاومت کولای سي او دکابل او هندوکش په سيمو کې چې زلزلې پېښېږي، عمومي ودانۍ له لرګوڅخه جوړېږي.

د ودانيو دننه دېوالونه او چتونه په سپينوګچو يا رنګه ګلکاريو او تصاويرو ښکلي کېدل، د کندهارد ګچو نقاشي او هندسي شکلونه او ډول ډول ګلکارۍ ډېرې نفيسې وې، دهرات دمقرنس سازۍ کار، د قديم نفيس هنر نمايندګي کوله. د غزني نقاشانو د کابل د سيمو د ودانيو چتونه او ديوالونه په ښکلي رنګ او ډول انځور ول او کله کله به ښيښه کاري هم پکښې کېده اوسپين ګچې دېوالونه به په طلا يا د طلق په تږو افشان کېدل.

لکه چې دمخه وويل سوه، د کليو کلاوې به د پخو ختو څخه په داى (پخسه) داسې تېنګې او ښکلې ودانېدې، چې په سديو به يې د

(۵)

...ۍ او معماري

...ارۍ فن له لسمی سدۍ څخه بيا د هرات د
...خورا غوړېدلئ و، چې نمونې يې د غزني او
...نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ
...بيا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه
...ډېر وغوړېدئ او دلته موږ وينو، چې د کابل
...ژرانو کورنيوخپله هنر نمايی بيا په ودانيو کې
...معمارۍ ډولونه پکښې ليدل کېږي:
...يم سبك چې دهرات د تيموريانو په عصر
...سيل سوئ و.
...وو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

باران، واورې او نورو طبيعي آفاتو، سېلو او زلزلو سره مقابله کوله او نړول به يې خورا ګران کار و، ختمه يې داسې پخوله، چې اول به يې يومن وچه خاوره له اوبو سره ګډه کړه، بيا به يې دونې سره واړوله او تر پښو لاندې به يې پخه کړه، چې بيرته به يې تول هغه يو من و.

په کابل کې د اتلسم قرن په آخرو کې د قندهار د معمارانو يوه مشهوره کورنۍ راغلې وه، چې مشرېې محمد ياسين معمار و،[۱] له دوی څخه په کندهار کې د احمدشاه دراني ګنبده او د چارسو لويه ګنبده او د کندهار د شاه جامع او د خرقې شريفې ګنبده او جامع او زړه جامع اودمير هزار جامع عمارتونه او په نونسم قرن کې د کهندلخان جامع پاته دي او کله چې کابل ته راغله، دلته يې د کابل د بالاحصار کلاوې بيا جوړې کړې، دتيمورشاه ګنبده اود تميم انصار اوعاشقان و عارفان زړې ودانۍ هم ددوی په لاس جوړې سوې، د باغ بالا اوارګ ځينې ودانۍ، دجلال آباد د حکومتي باغ او د خلم د باغ جهان نما او د کندهار د منزلباغ او کوکران ودانۍ هم ددغه هنر نمونې دي.

په شلم قرن کې ددې کورنۍ معماران محمد يعقوب خان، عبدالصمدخان، غلام علي خان، عبدالله خان او په کندهار کې استاد يار محمد خان او نعيم جان وو، چې د ميرويس بابا ګنبده يې په ۱۹۳۰ م جوړه کړه.

---

(۱) عزيزالدين وکيلي: تيمورشاه ۴۹۷/۲ کابل چاپ ۱۳۴۶ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶)

د کالیو صنعت

د نونسم قرن تر نیمایی پورې د افغانستان د خلکو کالي، دخپلو لاسو جوړ کړي کالي وو، چې له سپنسیو او اینخیو یا وربښمو څخه به اودل کېده لکه: کرباس، الچه، پټو، شوی، کېش، قاقمه، کُرك، برکه، وربښمینه نرمه، دسمالونه،کلاغی، قناویز، لونګی، بشرویه او نور...

ددغو لاسي صنایعو مرکزونه هرات، فراه، هلمند، کابل، ننګرهار، لغمان او د شمالی سیمو کلي او ښارونه وو، خو کله چې په دغو وختو کې دهند او روس له پلوه دماشیني مصنوعاتو تجارت شروع سو، نو په ورو ورو دغه لاسي داخلي مصنوعات لږ یا ورك سول، دهرات او کابل د وربښمینو او وړینو کالو او پټوانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستګاهونه وترل سوه، د نخي ټوکرانو او کرباسو صنعت مړ سو، فقط په شمالي ولاياتو کې لاتر اوسه هم فقط د چينو لپاره د ورېښميني يا نخي الچې جوړولو صنعت ژوندی دئ او په داخلي ماشيني برقي کارخانو کې د اغوستلو ټوکران دوني اودل کېږي، چې د لاسي نساجۍ، نفيس صنعت يې نابود کړئ دئ.

د غزني او کابل او نورو سړوسيمو د پوستين دوزۍ صنعت تر اوسه پاته دئ،چې د پسونو ياد قره قل يا ګيدړې او خفك له پوستو څخه ډېر نفيس پوستينونه او پوستينچې، دسکلې، جورابې يا خولۍ جوړېږي. او د ستنې په ورېښمو ګنډلو ګل کاريو ښکلي کېږي. [1]

پر کاليو باندی د قندهار د خامك دوزۍ ورېښمين نقشونه او ګلونه يا د خوليو زريني او د ګلابتونو ګلکارۍ د لاسي صنايعو يوه نفيسه څانګه ده، چې تر اوسه لاهم ژوندۍ پاته ده.

د کراستې څخه نفيس کوسي او کوچۍ هم په هلمند، فراه، سيستان، قندهار، غور او نورو سړو سيمو کې د اغوستلو لپاره جوړېږي او د ژمي دبالاپوښ کار ورکوي. د کابل د پشمي پټو ګانو صنعت د ونې نفيس و ، چې په ماشيني وسايلو يې هم اوس هغسې جوړونه ګرانه ده. دې پټو ګانو به تور، سپين او شکري رنګونه درلودل او خورا سپك او تاوده وو.

---

(۱) آريانا دايره المعارف ۳/ ۲۳۷۰ دکابل چاپ ۱۹۵۶ م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۷)
مفروشات

د ډول ډول رنګه اوساده مفروشاتو جوړونه د افغانستان دخلکو یو قدیم صنعت دی، چې په شلمه پیړۍ کې هم ژوندی پاته دی، داخلي او خارجي بازار لري.

۱- غالۍ اودل:

چې د هندوکش په شمالي ولایاتو کې له بدخشانه تر میمنې او هراته، خورا نفیسې او پنډې تینګې د پایښت وړ رنګینې غالۍ جوړېږي او اوس لویې او کوچنۍ خارج ته هم صادرېږي، دجوړولو مواد یې سپنسې، اورته، وړۍ او مختلف نباتي او معدني رنګونه دي. مشهور انواع یې موری، قزل ایاقی،آقچه یی، هراتی دی. اکثر یې ښځې اوبي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- کمبلې او تغرونه:

دا صنعت هم له پخوا څخه ژوندی پاته دی، رنګینې کمبلې او تغرونه له سپنسیو او اینخیو څخه اوبي، اکثر يې په هندسي او لوزي انځورونو ښکلي کېږي، چې لوی مرکز يې د افغانستان مرکزي یاشمالي سیمې دي، هغسې خو نو هرڅوك دخپل احتیاج لپاره کمبلې او تغرونه ځانته جوړوي.

۳- کراسته:

دا هم له وړیو څخه بې له اودنې په خاصه توګه او منبلو او لندولو داسې جوړوي، چې وړۍ پخپله سره نښلي او د باندې رنګینې یا ساده ګل کارۍ پرې کوي، دسړوسیمو لپاره ډېر ښه فرش ځنې جوړوي او کله چې له پت څخه جوړه سي، نو خورا نفیسه او پسته وي. په بدخشان، هلمند، فراه، او کندهار کې ښې کراستې جوړېږي، چې کله خارج ته هم صادرېږي.

د کندهار دکراستو د توشکانو صنعت دېرش کاله پخوا لا ژوندی و، چې د خونو د ژمي د فرش لپاره به يې یو راز سپین منقش او ډولي توشکان په خورا ښکلو رنګو جوړوله او خاص صنعت کاران يې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۸)

سنګتراشي او حکاکي

د ډبرو تراشلو هنر له قديمه په افغانستان کې و، ځکه چې ددې سيمې غرونه او کانونه هر راز ښکلې او قيمتي ډبرې لري. د غزني د سپين مرمر ښکلې نمونې تر اوسه لاهم پاته دي. د هرات د تورې ډبرې صنعت او پر دغو ډبرو رازراز نقشونه او ليکونه، د ګازرګاه د ځينو قبرو پر شنختو باندې دسنګتراشۍ او خطاطۍ بهترين او نادرالمثاله بقايا دي.

په شمله سدۍ کې هم دغه صنعت لړو ډېر ژوندی و، په کندهارکې د سپينومرمرو او د شاه مقصود دژيړو نفيسو ډبرو کار، خاص بازار درلود او تر اوسه لاهم دا صنعت پاته دئ. د کابل، غزني، هرات، کندهار، بلخ، پر ځينو راپاتو شنختو باندې په ښکلي خط او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګل کارۍ سپين يا تور مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته يې دهنر يوه ښکلې او نفيسه خوش نمايه نخښه ده.

په دغو انځوروسوو ښويو او رنګينو ډبرو به د ودانيو دننه او دباندې دېوالونه هم ښکلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژيړې ډبرې د مشهور کان تسبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او منبرونه، د مانيو د دېوالو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د سپين مرمر څخه جوړېدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او هرات د شلمې سدۍ په ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ دښکلا په لحاظ د ليدلو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه په شلم قرن کې د ((حکاکانو بازار)) نومېدئ.

په دې وروستو کلو کې دماشيني سنګتراشۍ ځينې فابريکې چې په بريښنا چلېږي هم جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د خواجه ملا دحجارۍ فابريکه مشهوره ده [1]

په لښکرګاه کې هم دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې د ودانيو لپاره تيارېږي.

(۱) آريانا دايرة المعارف ۳ ۲۳۶۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته
ڼیسه خوش نمایه نخښه ده.

و ښويو او رنګينو ډبرو به د ودانيو دننه او
کلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژيړې
سبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او
الو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د
ېدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او
ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ
لو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه
کانو بازار)) نومېدئ.

کې دماشيني سنګتراشۍ ځينې فابريکې
م جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د
ريکه مشهوره ده [1]

دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې

۲۳۶۶

(۹)
مسګري او آهنګري

دخراسان په ښاري مرکزونو لکه هرات، کندهار، بلخ، کابل کې دمسو او اوسپنې د کار کوونکو (ښبانو) خاص بازارونه او دکانونه وو، چې دوی به دمسو يا ژيړو څخه خورا ښکلي لوښي لکه ګډوه، چلم، چلمچي، کاسې، څراغونه، پيتونسې، مجمې، د چايو لوښي، دېګونه او ښانکونه جوړول، پر دغو لوښو به يې ظريفه نقاشي او قلم کاري کوله، چې په خاصه توګه د غزني او هرات او کندهار او بدخشان مسګري مشهوره وه او تر اوسه لا هم په کابل کې د آهنګرۍ او مسګرۍ بازارونه له اتلسمې سدۍ څخه راپاتې دي.

د اوسپنې څخه هم د کرنې مصنوعې آلات لکه يوم، کهې، تبش، نالونه، کولپونه، زنځير، چاړه، کلنګ او نور جنګي اسباب لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپ، زنبورك، نېزه، توره، خنجر او څېښي د ژوندانه ضروريات او د پخلنگ لوښـي جوړېدل او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې اوس د خارجي اوماشيني مصنوعاتو سره مقابله نسي كولاى او لږ لږ وركېږي.

تر اوسه لاهم په چاريكار اود لغمان په تيگري كې د اوسپنې او فولادو ښخه په لاس داسې صيقل سوي چړې او چاكوگان جوړېږي چې له ماشيني مصنوعاتو سره سيالي كوي.

د شلمې پېړۍ په سركې د استاد پاينده خان تېر د آهنگر باشي په نامه په كابل كې د سركاري وسلې جوړولو د اوسپنې دكار خانې مشران وو او استاد محمد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخواكې مشر استاد و. (۱)

(۱) وكيلي: تيمورشاه ۷۲۲/۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـره، خنجر او ځېنې د ژوندانه ضروريات او د
او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې
ـي مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ

ـريکار او د لغمان په تيګري کې د اوسپنې او
ـي صيقل سوي چړې او چاکوګان جوړېږي
ـو سره سيالي کوي.
ـکې د استاد پاينده خان تېر د آهنګر باشي په
ـکاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خاني
ـمد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر

ـ۷

(۱۰)
ترکاڼي (نجاري)

په هغو سيمو کې چې لرګي او ځنګلونه او د جوز ونې يا دتوت ښه لرګي ډير وو لکه کابل، کونړ، بدخشان، نورستان، پښتيا، غزنی هلته د نجارۍ صنعت هم له قديمه پاته و، له لرګو څخه منقش د لاس لرګي، لکړې، صندوخان، دروازې، ښانکونه او په کافرستان کې د بوتانو مجسمې او نور د ژوندانه ضروريات جوړېدل. پخپله په لرګي کې ګلکارۍ او شبکه کارۍ او برجسته يا کيندلې نقاشي کېده له، چې کله کله به يې د انساني ژوند مختلف مناظر هم پکښې انځور کول.

طبيعي ښکلا وې او د مرغانو او حيواناتو شکلونه به پکښې مصور کېدل او د لرګو د شبکه کارۍ او رنګ کولو صنعت په ښه ډول ژوندی و او اوس هم د ودانيو د چتو د مسطح سازۍ او ښکلولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

صنعت لړ و ډېر پاته دئ او په کابل کې یوه د ترکانۍ لویه موسسه او کارخانه سته، چې په ماشیني وسایلو کار کوي.

په ځینو پخوانیوودانیوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا ښکاره کوي، چې پـه لـرګو کـې نقاشـي اولیکـنې او ښکلونـې رواج درلـود او د دې هنر یـوه پاتـه نخښـه د بدخشـان پـه یمګان کې د ناصر خسرو قبادیانـي دمرقد د سقف پـه نسـخ خط لیکلي د قـرآن شریف آیتونه دي.

بـلـه لـرغـوني نخښـه یې هغـه دروازه ده، چې د لوګر د څرخ په یـوه مـسـجد کې پرته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه یې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ او په کابل کې یوه د ترکاڼۍ لویه موسسه او
ماشیني وسایلو کار کوي.
دانیوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا
ه لرګو کې نقاشي اولیکنې او ښکلونې رواج
وه پاته نخښه د بدخشان په یمګان کې د ناصر
قد د سقف په نسخ خط لیکلي د قرآن شریف

خښه یې هغه دروازه ده، چې د لوګر د خرخ په
ته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه

(۱۱)
ګاولې او څپلۍ جوړول

ګاولې د سرو سیمو یو راز پوره بوټ غوندې ګنډلی پای پوښ دئ، چې د غویي یا اوښ له څرمنې څخه جوړېدې. څپلۍ د تودو سیمو لپاره د څرمنې له تراډو څخه په داسې ډول جوړول کېدې، چې پښې ته ډېره هوا ورسېږي. په تودو سیمو کې بل راز «خرې» موچنې هم وې، چې کله کله به په رنګښو تارو یا ګلابتونو نفیسه ګل کاري هم پر کېده، چې زرینې موچنې، یې بللې او له دغو څخه پېښورۍ او ملتانۍ مشهورې وې.

له څرمنې او نخې سپین اودلې تاره څخه یې هم داسې موچنې جوړولې، چې ډېرې سپکې وې او «ګېوې» یې بللې. او کله به له لرګو یا خاشو یانباتي الیافو څخه هم موچنې جوړېدې، چې هر قسم یې یو راز خاصه ښکلا درلوده.

د افغانستان په اکثرو ښارو او کلیو کې ددغو صنعت کارانو خاصې راستې او دکانونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)
سراجي او پالان سازي

د آس زينونه او د حيواناتو کتي او پالاني او ځلونه جوړول د خلکو د ژوندانه او حمل و نقل لومړی احتياج وُ او په ۱۳۰۰ش ۱۹۱۹ م چې موټر رواج موند، تر دې دمخه په هر ښار کې د سراجانو او زين او کيزو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلا د پاره به يې هم دځرمنو څخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو، اوښانو او نورو حيواناتو لپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم يو مروج صنعت و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)

...ي او پالان سازي

...حيواناتو کتي او پالاڼي او ځلونه جوړول د ...ل و نقل لومړی احتياج وُ او په ۱۳۰۰ش ...ج مونـد، تر دې دمخه په هر ښار کې د ...و سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلا د ... څخه ښکلي سامانونه جوړول. د خرو، ...اتو لپاره پالان سازي او د کتو جوړول هم يو

د خاورو د لوښو صنعت (کلالي)

د افغانستان په اکثرو سيمو کې د خاورو لوښي په ښښنګ او خوړنګ کې استعماليږي.

منګي، کاسې، غابونه، صراحۍ، اوخورۍ، کونجۍ، منګوټې، دکۍ، تغاره، مـن، کوزه، کندولي، نيمني، ګيلاسونه او ډير لوښي له خاورو څخه جوړوي. چې تر اوسه لا هم د لاسي کلالۍ دستګاهونه او د خرخلاو دکانونه په اکثرو ښارو کې سته.

د کندهارد خاورينو لوښو دکلالۍ صنعت ډېر نري او ظريف لوښي په ساده خاورينه توګه راباسي. چې کله کله نقاشي هم لري د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل د استالف لوښي چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د لاسي صنعت یوه ښکلې څانګه ده.

د هرات د کاشي کارۍ صنعت خو د آسیا په ښکلیو صنایعو کې تاریخي شهرت لري او ددې صنعت بقایا تر اوسه لا هم په هرات او بلخ او کابل کې پاته دي.

منقش او رنګین کاشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او اشکالو مزین دي ددغه صنعت د ودانیو د تزیین بهترین وسایل دي، چې پخوا به یې رنګونه پاخه او معدني وو، خو اوس یې جوهري رنګونو، پخوانی اصالت ور وران کړئ دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د
ځانګه ده.

ري صنعت خو د آسيا په ښکليو صنايعو کې
ددې صنعت بقايا تر اوسه لاهم په هرات او

اشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او
صنعت د ودانيو د تزيين بهترين وسايل دي،
ه پاخه او معدني وو، خو اوس يې جوهري
ور وران کړئ دئ.

(۱۴)
زرګري

د راز - راز پسولونو لپاره په ټول افغانستان کې د زرګرۍ صنعت له پخوا څخه تر اوسه لاهم پاته دئ. د هرات او کندهار او کابل زرګران په هنري مهارت ښکلي پسولونه جوړوي.

په لويو کليو کې هم زرګران وي، چې د سر، غاړې، لاسو او پښو لپاره د ښځو زيبا پسولونه له سرو او سپينو زرو يا ژيړويا کوټو څخه جوړوي.

په دغو پسولونو کې خال، ټيك، بادام، غوږوالۍ، پېزوان، لښتۍ، چمکلۍ، هار، نته، اوږۍ، امېل، وښي، پايزېب او نور ډېر اقسام جوړېږي. [۱]

---

(۱) آريانا دايرة المعارف ۳/ ۲۳۶۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتی تشبثات

تر استقلال راوروسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر او صنعت لپاره دغه اقدامات په کابل کې سوي دي:

(۱) د افغانستان د صنايعو د تشويق لپاره يوه نظامنامه په۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م خپره سوه.

(۲) په ۱۳۲۸ ش ۱۹۴۹ م د تشويق صنايع اصولنامه.

(۳) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنايعو اساسنامه.

(۴) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د سينما ، تياتر او فلم اخيستلو دموسساتو لايحه.

(۵) په ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنايعو اساسنامه.

(۶) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م په حدودو کې د پوهنې وزارت يو د ميوزيك مسلكي مكتب هم جوړ كئ، چې د زاړه او نوي موسيقي اصول پكښې ښوول كېږي.

(۷) په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د هنري موسسې اساسنامه.

(۸) په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې د افغان ننداري موسسه د کابل د چمن په سیمه کې د سینما، تیاتر، میوزیك، رقص او نورو تمثیلي هنرونو لپاره جوړه او اساسنامه یې خپره سوه، چې اوس ځینې فلمونه هم جوړوي او داطلاعاتو او کلتور د وزارت د هنر په ریاست پورې اړه لري.

(۹) په ۱۳۵۴ ش ۱۹۷۵ م د لاسي صنایعو د انکشاف مرکز جوړ او اساسنامه یې خپره سوه.

(۱۰) د ۱۳۴۰ش ۱۹۶۱ م په شاوخوا کې یو د صنایعو مکتب د پوهنې وزارت تاسیس کړئ و، چې تر اوسه هم چلېږي او په پروګرام کې یې د رسامۍ، نقاشۍ، مجسمه سازۍ، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، تزیین او حکاکۍ زده کړه داخله ده.

(۱۱) د غلام محمد میمنه ګی په نامه یوه دمستظرفو صنایعو موسسه له ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م را په دې خوا داطلاعاتو او کلتور په وزارت کې د هنري روزنو کار کوي.

دولتی تشبثات

...روسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر
...ه اقدامات په کابل کې سوي دي:
... د صنایعو د تشویق لپاره یوه نظامنامه په۱۳۰۲
...خپره سوه.
... ۱۹۴۹ م د تشویق صنایع اصولنامه.
... ۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنایعو اساسنامه.
... ۱۹۵۵ م د سینما، تیاتر او فلم اخیستلو
...حه.
... ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنایعو اساسنامه.
... ۱۹۶... م په حدودو کې د پوهنې وزارت یو د
...کي مکتب هم جوړ کړئ، چې د زاړه او نوي
... پکښې ښوول کېږي.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library